

O FÍO VERMELLO ENTREVISTA CON MARILAR ALEIXANDRE

MARÍA XESÚS NOGUEIRA PEREIRA*
mariaxesus.nogueira@usc.gal

Sobre Marilar Aleixandre

O interese pola ciencia, o gusto pola (re)escritura e o compromiso social son os piares que sosteñen a extensa obra de Marilar Aleixandre (Madrid, 1947). A formación en Bioloxía, dedicando a súa actividade académica e investigadora á didáctica das ciencias e ao pensamento crítico, constitúe tan só un dos trazos que dotan de singularidade a unha autora que obriga a repensar cronoloxías e mapas literarios.

A instalación da escritora en Galicia en 1973, a adopción desde ben cedo do galego como lingua de creación, e a incorporación á literatura desde a escritura infantil e xuvenil confírenlle excepcionalidade a unha figura complexa que transitou diferentes xéneros literarios nos que desenvolveu temas relacionados co xénero –as mulleres, os seus roles, a súa visibilidade e a violencia exercida contra elas–, a natureza –os animais, as preocupacións medioambientais–, a memoria –histórica e tamén familiar– e a propia literatura.

A mirada ecolóxica presente na súa literatura e a frecuente representación do mundo animal non humano están detrás da súa participación, en calidade de convidada, no Congreso Internacional da Asociación de Estudos Galegos celebrado en Varsovia en setembro de 2022. No marco de este encontro, que dedicou dous dos seus paneis a “O tropo animal”¹, tivo lugar unha conversa coa escritora moderada por María Alonso e conducida por min. A Marilar Aleixandre quixen preguntarlle sobre cuestións relacionadas coa súa escritura e co papel que nela desempeñan a natureza, o xénero e, en particular, o mundo animal.

Entrevista con Marilar Aleixandre

María Xesús Nogueira: A túa é unha traxectoria literaria longa, que se remonta ao libro *A formiga coxa* (1989), e na que vas pasando da literatura infantil á narrativa para adultos (*Tránsito dos gramáticos* data de 1993) e á poesía (*Catálogo de velenos* de 1999). Como foi ese tránsito? Como concibes e que che achegou cada xénero? Que procuraches nesa “etapa” final que é a poesía?

* Profesora Contratada Doutora, Universidade de Santiago de Compostela, Facultade de Filoloxía, Departamento de Filoloxía Galega, Santiago de Compostela, España. ORCID: 0000-0003-4866-5864.

¹ Os dous paneis estiveron organizados polo proxecto de investigación *O tropo animal. Unha análise ecofeminista da cultura contemporánea en Galicia e Irlanda* (PGC2018-093545-B-IOO MCIU / AEI / ERDF, EU).

Marilar Aleixandre: Todo o que escribimos forma parte dun mesmo texto. Hai unha corrente, un fio vermello que une o primeiro que escribín, panfletos para revistas clandestinas –en castelán, mentres estudaba bioloxía baixo a ditadura franquista–, materiais para o ensino das ciencias en galego, literatura infantil, narrativa, poesía, ensaio académico sobre pensamento crítico –en inglés–, tradución, poesía, guións de banda deseñada, un prólogo para a biografía de Julián Hernández *Tremendo delirio*, o limiar, titulado “Praceres da carne”, a un libro de receitas da Praza de Abastos de Santiago de Compostela... Hai mesmo libros, aparentemente distintos ou polo menos de xéneros diferentes, que foron escritos en paralelo. Entre 2006 e 2007 escribín *Mudanzas* (2007, Premio PEN / Caixanova, agora reeditado en *Mudanzas e outros velenos*, Galaxia, 2017), poemario que reescribe ou desescribe as *Metamorfoses* de Ovidio desde as voces das mulleres violadas, e castigadas por iso. Ao tempo escribín *A cabeza de Medusa* (Xerais, 2008, Premio Fundación Caixa Galicia), novela xuvenil sobre a violación social e simbólica que acompaña á violación física, e que obstaculiza as denuncias. A novela xuvenil antecede ao libro de poemas.

O que escribo forma parte do mesmo texto e escribo en diálogo co que escribiron outras, outros, coa tradición oral, coa música, sobre todo a de rock e blues. Creo que un trazo da miña escrita é a intertextualidade. Agradécese cando a crítica presta atención a eses trazos –formais, se se quere– da escrita, e non tanto cando pretende identificar temas, ou asignar etiquetas como “novela histórica” que poden ser enganosas ou como mínimo parciais.

Aínda que na literatura galega hai unha consideración xerárquica que sitúa a poesía no máis alto, eu desconfío dos niveis entre xéneros. Hai boa literatura en todos os xéneros e hai libros mediocres ou “light”, tamén de poesía. Pode haber literatura infantil ou xuvenil, banda deseñada, de altísima calidade literaria, entre moitos exemplos, *Alicia*, as novelas de Philip Pullman, ou en galego *A galiña azul* ou *O galo de Antioquía* de Carlos Casares. Non sei se a poesía é unha “etapa final”, aínda que no meu caso cronoloxicamente sexa así. O que eu considero máis difícil de construír son as novelas, que requiren unha dedicación intensa e continuada.

Que achegou cada xénero? A escribir apréndese escribindo –e por descontado lendo moito–. Máis ben falaría do que achegou cada libro á traxectoria. Talvez, dun libro a outro, máis depuración; aínda que sempre recei dos adxectivos e adverbios, agás cando a súa presenza é indispensable, o exercicio de escribir poesía é, entre outras cousas, tirar o que sobra.

M.X.N.: Na construción dunha obra tan extensa que intereses fuches atopando? Que temas e conflitos foron guiando a túa escritura?

M.A.: O meu interese foi, por unha banda, deconstruír ou “describir” clichés, representacións sociais fundadas en que “sempre foi así”, en tradicións, en particular as relacionadas coas mulleres e o seu papel, mais non só. Tamén cos diferentes, como no meu primeiro libro publicado *A formiga coxa* (Xerais, 1989), que comparte coa ra peluda e a cobra chosca a procura dun lugar onde non sexan marxinas. Esta desescrita é na meirande parte dos casos oblicua, implícita, pois receo das mensaxes explícitas na literatura que, creo, non adoitan ter o efecto buscado.

Por outra banda, no centro da miña escrita están os conflitos. Entendo que, por exemplo, na literatura xuvenil, sen desventura non hai aventura. O modo en que os personaxes viven os conflitos, por exemplo en *As malas mulleres* os conflitos internos de Concepción Arenal entre as súas ideas visionarias sobre como mudar o interior dos cárceres, e a súa ideoloxía relixiosa na que delito é o mesmo que pecado, ou o conflito

entre a dura mensaxe ás mulleres presas –nas *Cartas a los delincuentes*– e como o percibiría unha rapaza como Sisca, encarcerada por axudar a nai a abortar.

Uns conflitos moi presentes na miña escrita son os familiares. Nese sentido considero máis subversivo cuestionar as relacións familiares e o papel da familia, mesmo as relacións entre filla e nai, ou a maternidade como destino irrevogable das mulleres, como é o caso de *Catálogo de velenos* (1999, agora parte de *Mudanzas e outros velenos*), que falar explicitamente de sexo, por exemplo.

Interésame todo o que fica nas marxes, simbólicas ou físicas, nas gabias, os esqueletos nos armarios.

Tamén no centro dos meus intereses, á fin se estudei bioloxía foi por vocación, está a consideración de animais e plantas como parte dese “nós” ao que pertencemos. Debo a Antía Otero, no proceso de edición de *Desescribindo*, decatarme do enorme número de herbas ventureiras, árbores, bichos de toda caste, que poboan a miña escrita; tamén a Manuela Palacios que me pediu un resumo, ao comezo do proxecto *O tropo animal. Unha análise ecofeminista da cultura contemporánea en Galicia e Irlanda*, dos animais na miña poesía. O certo é que, ademais de poemarios de título evidente, como *Abecedario das árbores* (agora parte de *Mudanzas e outros velenos*) ou *Ovella descarreirada* (Xerais, 2014, que para a miña sorpresa foi reeditado neste 2022), hai moita natureza. Son naturalista, é parte da miña identidade. Poucas veces son tan feliz como andando polo monte, por un areal, á beira dun río; mesmo nos parques de Compostela, ver un liñaceiro xa me fai feliz para todo o día. Nas novelas e relatos tamén están os animais non humanos, as herbiñas, a ecoloxía, desde *O rescate do peneireiro* (primeiro libro infantil, escrito en 1986), *A expedición do Pacífico*, a *As malas mulleres*, con esas lembranzas do camiñar polo campo nas que se refuxia Sisca.

M.X.N.: Entre os centos de personaxes que habitan a túa obra, as mulleres —as figuras históricas ou literarias e aquelas “das que nin o nome ficou rexistrado”, como denunciadas en *Mudanzas*— son obxecto dun tratamento especial e representan en ocasións modelos. En que medida ten que ver o deseño destes personaxes co teu compromiso feminista?

M.A.: En que medida? Todo. Eu non teño outra ollada para mirar o mundo, para min ter protagonistas mulleres é o natural. É menos, por exemplo, “vou escribir unha novela xuvenil e a protagonista será unha rapaza” e mais que desde o inicio vexo as novelas con mulleres. Cando tiveren a primeira idea de *A expedición do Pacífico* imaxinei unha rapaza no barco, formando parte da expedición, aínda que despois tiveren que cortarlle o cabelo e disfrazala de rapaz. Nese sentido un dos personaxes aos que non se prestou tanta atención —talvez por ser de banda deseñada— como un modelo alternativo de rapaza é Chuspi, de *Os Escachapedras* (Demo, 2022; antes en *Golfinho* desde 1999). Chuspi é revoltosa, falcatureira, anda sempre argallando trasnadas, é destemida... levando a contraria a obras na literatura infantil e xuvenil galega —hoxe menos— con tanta rapaza doce, relambida, con medo ás arañas. Por suposto que teño relatos, ou novelas como *Teoría do caos*, nos que os protagonistas son homes.

O feminismo lévame a interesarme por múltiples formas de violencia e exclusión que sofren as mulleres, a reescribir as *Metamorfoses* (*Mudanzas*) ou *A Odisea* (*A filla do Minotauro*). Aínda que, como indicaba arriba, a literatura é distinta dos manifestos, quen le ten que tirar as súas propias conclusións, o que facemos é poñer a ollada nelas. Teño esta perspectiva desde que comecei a escribir, mais até hai pouco tempo, eu diría os dez últimos anos, non se lle prestou atención. *Lobos nas illas* foi publicado en 1996 e traducido en Lumen en 2001; porén daquela ninguén se decatou de que “*Terror na madrugada*” é un relato sobre a violencia de xénero, creo que o primeiro na literatura

galega, ou de que “O movemento browniano” é unha historia de amor homosexual. Neste 2022, cando o libro en castelán é reeditado por Arde (*Lobos en las islas*), todas as recensións o subliñan. O mesmo ocorre con *Unha presa de terra*, publicada en 2001, recuperada en 2022 por Baía. É a ollada da sociedade a que está mudando.

M.X.N.: No conxunto da túa obra percíbese unha sensibilidade ecolóxica: os incendios en *Teoría do caos* ou no poema “Arde o Pindo”, a cadeliña salvada durante a francesada en “O ano da queima”, a natureza agredida pola marea negra do Prestige... Esa sensibilidade procede da militancia ou da experiencia?

M.A.: Como indicaba arriba é parte da miña identidade ser naturalista. Sensibilidade cara á natureza e ás agresións que sofre, experiencia, militancia ecoloxista van xuntas, resúltame difícil desenguedallalas. Ao ser todo o que escribo parte do mesmo texto, os primeiros que reflicten a defensa do ambiente son precisamente os primeiros escritos en galego, *Xilbarbeira*, un libro de texto de ciencias naturais (para 14-15 anos), publicado en 1981 como edición de autoras e autores, porque despois do 23F a editorial que nolo encargara tivo medo de publicalo en galego. Nótese o ano, 1981, o ditador levaba seis morto. Impreso en Gráficas Zenit, a imprenta de Armando Sáez na rúa Churruca de Vigo, que foi crucial na impresión de panfletos clandestinos durante a ditadura. Hai un fío que une os textos clandestinos con este libro no que se falaba das advertencias sobre o deterioro do ambiente do informe *Os límites do crecemento* (1972) e sobre o quecemento global. Acusáranos de catastrofismo. Tamén a primeira novela xuvenil que escribín, *O rescate do peneireiro*, presentada ao premio Merlín en 1986, creo que é a primeira de tema ecolóxico en galego, aínda que non foi publicada até 1990.

Talvez poida dicirse que esa sensibilidade xorde da miña identidade como naturalista, como profesora de ciencias naturais e investigadora sobre educación ambiental, e flúe cara á literatura. Certo que os incendios en *Teoría do Caos* parten dunha experiencia vital, a de erguerse pola noite en Toba e ter que subir ao monte, detrás da casa, para intentar que o incendio non chegase ás casas do lugar. Unha situación terrible.

M.X.N.: Os animais non humanos teñen unha especial presenza na túa obra, principalmente na poética. Que cres que se escoita máis no teu achegamento a ese mundo, a voz da creadora ou a voz da bióloga? A da literatura ou a da ciencia?

M.A.: Aínda que eu adoito dicir que teño dúas voces que rifan na miña gorxa ameazando con me esganar, o certo é que son siamesas difíciles de separar. Compiten e colaboran. Falaba arriba desa identificación coa natureza, cos animais que chamamos –nun recente manifesto– *A outra xente*. Entendo que nos poemas a voz que se escoita é a da literatura, pois en moitas ocasións –*Ovella descarreirada* pode ser un exemplo– son os propios animais os que falan a través de min, algo que unha bióloga criticaría por antropomorfismo. Mais eu non podo evitalo, igual que os oráculos non poden evitar que un deus fale a través da súa gorxa.

En realidade houbo varias persoas –biólogos– que criticaron textos meus por esa razón do antropomorfismo: “Como podes atribuír ese comportamento, ou eses pensamentos aos animais, sendo ti bióloga?”. Ou sobre a portada da novela infantil *A vaca canibal* (Galaxia, 2012), por estar a vaca representada con dentes, o que por outra banda era cousa do ilustrador, Enjamio, non miña...

M.X.N.: Lembro unha composición túa de *Desmentindo a primavera* titulada “o cuarto do sal” na que enfrontas a violencia exercida cara a unha “rapaza simple” cos coidados

que recibe o “cabalo roán”. Como definirías as relacións entre os animais humanos e non humanos no contexto –o mundo rural galego, tradicional– no que está ambientada a composición? Que pretendías con ese poema?

M.A.: Sobre ese poema creo que o máis iluminador que escoitei foi un texto teu nas xornadas sobre “Linguaxe e violencia” organizadas por María Alonso Alonso na Universidade de Vigo en xaneiro de 2020, pouco antes do inicio da pandemia. Pois ti, e ocorre ás veces con lecturas críticas, ves cousas no poema que eu, ao te escoitar, recoñezo, mais das que non era consciente ao escribilo. Non me atrevería a definir as relacións entre animais humanos e non humanos no contexto do mundo rural galego, que coñezo só a través do meu compañeiro, Ramón Facal, que naceu na aldea de Toba, e por experiencias fragmentarias, escintileos. Ademais, renego das xeneralizacións, en cada casa, en cada aldea, as relacións serían distintas. O libro é sobre a casa de Toba, ao morrer Juan, o pai de Ramón, o último que viviu permanentemente nela. Na casa hai un cuarto que foi salgadoiro, cunha ucha para a carne do porco e outra pequena para salgar xardas, e na que literalmente, como di o poema, as paredes reven sal, escachando os azulexos. Uso a imaxe deste sal que regresa unha vez e outra, para imaxinar como nas paredes resoan os berros dunha rapaza do século XVII, filla de Gregorio, da que os rexistros din que era simple. Estas fillas e fillos adoitaban ser ignorados, pensemos en Neruda e a súa filla Malva Marina con hidrocefalia, a quen abandonou en 1936 sen enviar cartos nin un salvoconduto para exiliarse da Holanda invadida polos nazis a Chile. Ou en Lieserl Einstein.

M.X.N.: Finalmente, quería preguntarche se consideras que houbo unha evolución na túa visión e representación do mundo animal non humano vinculada ao desenvolvemento dos estudos animais.

M.A.: Diría que non demasiado, porque tampouco lín textos de estudos animais até entrar en contacto con Manuela Palacios e, sobre todo, participar, a partir de 2017, nos proxectos de investigación en literatura dirixidos por ela. Porén, si leo, dese hai tempo, para as investigacións sobre didácticas das ciencias e pensamento crítico, traballos sobre a sintiencia, a capacidade dos animais de sentir, experimentar emocións, ledicia, dor... e todo o que lemos e escribimos entretécese.

M.X.N.: Quero rematar esta conversa pedíndoche a lectura dun poema que ti escollas por consideralo representativo do tratamento dos animais na túa obra.

M.A.: Vou ler un poema publicado no libro colectivo *Sempre Marzo (A Xanela, 2019)*.

fóra do casulo

esgazar o casulo ten os seus riscos
 –o ano 1976–
 nel ía gravado o destino inexorábel:
 nai, nai, nai
 os criterios para ser muller completa
 marcas a lume na pel

no proceso de metamorfose as entrañas disólvense
 nunha marfallada de células, fluídos, hormonas
 o resultado é incerto

unha muller sen máis adxectivos
unha muller definida en por si

fóra do casulo todo é incerteza.

Conforme marcaban os tempos do programa do Congreso, a conversa chegaba ao seu fin nun aula da Facultade de Linguas Modernas da Uniwersytet Warszawski que se fora ateigando de público, atraído e cautivado polas palabras *ennobeladas* de Marilar Aleixandre.

Varsovia, 23 de setembro de 2022